

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Любарця Андрія Володимировича
«Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005-2015 рр.)»,
представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.01 – історія України

Дисертаційне дослідження А. В. Любарця присвячене дуже актуальній в академічному плані темі, саме формулювання якої вказує на новизну роботи. Адже, як слушно зазначає дисертант у Вступі, більшість українських дослідників подібної тематики вивчає лише окремі місця пам'яті, окремі аспекти української колективної пам'яті та історичної політики, а спроби синтезу здебільшого є невеликими розвідками, що не дають комплексного аналізу українських практик політики пам'яті. У дослідженні А. В. Любарця вперше зроблено комплексну спробу аналізу історичної політики (або політики пам'яті – дисертант вживає ці терміни як синоніми) щодо різних об'єктів радянської спадщини протягом тривалого періоду в Україні. Також новизна дослідження полягає у використанні найновіших теоретичних розробок із проблематики досліджень пам'яті.

Структура рецензованої дисертації достатньо чітка, логічна і послідовна. Вона включає зміст, анотацію, вступ, п'ять розділів, поділених на підрозділи, висновки, список використаних джерел і літератури та додатки. Обрана структура оптимально підпорядкована сформульованим дисертантом завданням та меті його наукової праці.

У **Вступі** автор дисертації обґрунтовує вибір теми дослідження та її актуальність з погляду важливості політики пам'яті щодо комуністичного минулого для політичного та культурного життя східноєвропейських країн, включно з Україною. Він особливо підкреслює, що російсько-українська гібридна війна «продемонструвала міру впливовості історичних наративів на

суспільне життя у пострадянських країнах і довела, що спекуляції на ґрунті різних моделей історичної пам'яті можуть стати одними із причин загострення сучасних збройних конфліктів». Від себе додам, що тема важлива і з огляду на сучасні тенденції розвитку історичної науки, зокрема на бурхливий розвиток т. зв. досліджень пам'яті (*memory studies*). Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження також добре обґрунтовані і повністю відповідають обраній проблематиці. Вибір хронологічних меж дисертації цілком логічний, він визначений часом від обрання Віктора Ющенка президентом, що стало поштовхом до значної інтенсифікації політики пам'яті в Україні, і до затвердження т. зв. антикомунізаційних законів, які започаткували новий етап у політиці щодо радянської спадщини. У Вступі дисертант також доволі переконливо визначив наукову новизну одержаних результатів і практичне значення дисертаційної роботи. Я б додав від себе, що робота може бути корисною не лише «для практичного втілення державних стратегій політики пам'яті», а й для розробки альтернативних стратегій тими політичними акторами, які вважають державну політику помилковою або шкідливою.

Перелік наукових конференцій та круглих столів, на яких виступав А. В. Любарець, та його шість публікацій з теми дослідження (зокрема п'ять у фахових українських та закордонних виданнях) показують, що результати дисертації перед винесенням її на захист пройшли належну апробацію.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження, історіографія, джерельна база»** описано застосовані в дисертації теоретичні моделі та концепції, розроблені в межах досліджень пам'яті, здійснено аналіз ступеня наукової розробки теми й охарактеризовано використану джерельну базу. Детально описано теоретико-методологічний апарат т. зв. *memory studies*, дано робочі визначення основних понять, хоч до цього аспекту дисертаційної роботи є й зауваження, які буде висловлено нижче. Автор досить ґрунтовно розглянув історіографію проблеми, охопивши своїм оглядом більшість важливих праць із обраної тематики. Роботу в основному побудовано на

дослідженні опублікованих джерел, разом з тим використано й архівні документи, а також власні інтерв'ю автора.

У наступних розділах послідовно описано і проаналізовано «Формування базових принципів історичної політики в Україні протягом 1990-2004 рр.», «Основні тенденції політики пам'яті в Україні у 2005-2015 рр.», «Особливості комеморації радянських свят в Україні 2005-2015 рр.» та «Політику щодо радянської монументальної спадщини в Україні 2005-2015 рр.». Власне останні два розділи, які стосуються свят і пам'ятників, видаються найцікавішими й найсильнішими в дисертації, вони найбільше підкріплені ретельним аналізом емпіричного матеріалу і містять слушні узагальнення. Варто відзначити також критичний аналіз т. зв. «декомунізаційних законів» та перших спроб їх втілення в життя.

Висновки дисертації, які в основному зводяться до узагальнення і типологізації реконструйованих у процесі дослідження фактів, добре обґрунтовані, логічно випливають зі змісту основних розділів дисертації, здебільшого не викликають заперечень і цілком підтверджують заявлену у вступі тезу про наукову новизну одержаних результатів. Гадаю, що варто уважно поставитися до попередження автора, що трансформації, які спостерігаються в історичній свідомості українців у останні роки «можуть виявитися ситуативними. Відтак, політика пам'яті в Україні, що має різко ексклюзивну природу, все ще може спровокувати нові суспільні конфлікти у довгій перспективі».

Важливим доповненням змісту дисертації є вміщені в **Додатках** статистичний аналіз листів до Інституту історії України і законодавчих актів, а також записані автором інтерв'ю.

Позитивно оцінюючи дисертацію А. В. Любарця, все ж висловлю деякі зауваження:

1. У Вступі і Розділі 1 детально йдеться про загальну методологію і теоретико-методологічний апарат, але, на жаль, немає опису методів

дослідження. Автор лише декларує, що в дисертації «застосовано дискурс-аналіз і статистичні методи аналізу» (с. 16). Справді, в роботі зроблено деякі нескладні підрахунки, що дозволяє говорити про використання кількісних методів дослідження. Гірше з дискурс-аналізом, адже не буває дискурс-аналізу взагалі, є кілька окремих напрямів і методик дискурс-аналізу. У згаданій у «Списку використаних джерел і літератури» книжці Луїзи Філліпс та Маріанне Йоргенсен «Дискурс-аналіз» детально описано чотири напрями: теорію дискурсу Ернесто Лаклау і Шанталь Муф, критичний дискурс-аналіз, дискурсивну психологію і, нарешті, синтетичний підхід самих Філліпс і Йоргенсен. Однак, незважаючи на наявність відповідної позиції у списку літератури, мені не вдалося знайти в тексті посилань на цю книжку, а із самого тексту неясно, якого саме напрямку дискурс-аналізу дотримується автор. Радше за все, ніякого, бо, хоч слово «дискурс» і похідні від нього трапляються в дисертації понад 30 разів, опис конкурентних дискурсів та взаємодії між ними ще не є справжнім дискурс-аналізом. Тому доцільніше говорити про використання *елементів* дискурс-аналізу, а не про повноцінне застосування методу. Додам, що деякі тези автора були б переконливішими, якби він застосував контент-аналіз досліджуваних текстів. Відсутність опису методів дослідження позбавляє інших дослідників можливості перевірити висновки дисертанта, застосувавши ті ж самі методи.

2. Є й термінологічні зауваження, щоправда, не принципового характеру. Дисертант наводить таке визначення: «...Історичною пам'яттю може бути названа колективна пам'ять, що інтерпретує минуле, яке досліджується професійною історіографією» (с. 26). Дефініція загалом прийнятна, але їй бракує чіткості. По-перше, залишається не зовсім зрозумілим, що автор розуміє під «колективною пам'яттю». Вище наведено кілька різних визначень, але автор не вказав, яке з них він поділяє. По-друге, неясним залишається зв'язок цього поняття з іншим важливим для дисертації терміном – «політикою пам'яті» або ж «історичною політикою». На мій погляд, значно більш вдале

визначення запропонував Георгій Касьянов у статті «Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять», опублікованій в «Українському історичному журналі». Він визначає історичну пам'ять, по-перше, як «форму «колективної» або «культурної» пам'яті, її різновид, який претендує на статус традиції (зрозуміло, винайденої, сконструйованої)», по-друге, як «цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках». Присутній у цій дефініції наголос на тому, що історична пам'ять конструюється засобами історичної політики, дуже важливий для теми дисертації. Також Г. Касьянов вдало проводить розмежування термінів «історична політика» та «політика пам'яті», що їх дисертант використовує як синонімічні. Тому, гадаю, дисертантові було б доцільніше взяти за основу визначення та підходи свого наукового керівника – не тому, що керівник, а заради більшої термінологічної чіткості.

3. Автор використав у своїй роботі більшість найважливіших праць, дотичних до теми, але деяких все-таки бракує. Найбільше дивує відсутність у списку використаної літератури вже згаданої статті Георгія Касьянова «Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять» – знову ж таки, не тому, що дисертант зобов'язаний читати, все, що написав його керівник, а тому що це справді важлива стаття, яка вносить необхідну ясність у термінологічні проблеми.

4. Аналізуючи історичну політику президента Віктора Ющенка, автор доходить такого висновку: «Політика пам'яті президента здебільшого мала ексклюзивний характер, а культурна політика сприймалась через призму монокультуралізму» (с. 61, повторено іншими словами на с. 66, 134 і 160). Однак на доведення цієї тези наведено лише кілька цитат з 2011 р., коли Ющенко вже не був президентом, а також указ про присвоєння звання «Героя

України» Степанові Бандері, прийнятий у дуже специфічних політичних умовах після програних президентських виборів.

Натомість соціолог Вікторія Середа, застосувавши дискурс-аналіз і контент-аналіз промов Віктора Ющенка, в 2007 р. зробила прямо протилежний висновок: «...У промовах В. Ющенка формується така модель історичного минулого, яка відповідає побудові інклюзивної політичної нації, що базується на принципах мультикультуралізму і взаємної толерантності». Додам від себе, що настирливі спроби президента примирити ветеранів БВВ і УПА, впровадження в офіційний дискурс теми Голокосту тощо також не вписуються в модель ексклюзивної історичної політики.

Я не стверджую, що В. Середа має рацію, а А. Любарець помиляється. Хочу лише зауважити, що метод екземпліфікації недостатній для обґрунтування подібних висновків. Для визначення характеру історичної політики В. Ющенка необхідний ретельний контент-аналіз, а також дискурс-аналіз його текстів, чого в дисертації не зроблено. Особисто мені видається, що Ющенко, як і його попередники, намагався примирити два міфи – національний і радянський, лише з дедалі більшим ухилом у бік національного. Це, а також його спроби інтегрувати колективну пам'ять меншин в українську історичну пам'ять підважують тезу про «ексклюзивність» політики президента Ющенка, яка, на мій погляд, потребує ретельнішої аргументації.

Зрозуміло, що ці зауваження не знижують наукової вартості дисертації, яка справляє позитивне враження солідною теоретичною основою, обсягом використаної джерельної бази, багатою фактографією, неупередженістю та новизною отриманих результатів. У мене немає сумніву в тому, що дисертація «Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005-2015 рр.)» відповідає вимогам затвердженого Кабінетом Міністрів України «Порядку присудження наукових ступенів», які висуюються до кандидатських дисертацій, а її автор, Андрій Володимирович Любарець, заслуговує

присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.01 – історія України.

Доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри нової і новітньої
історії України ВНЗ «Український
католицький університет»

О. Ю. Зайцев

Підпис Зайцева
інспектор з кадрів

Відгук
Кешин О В